

Edukacja jako czynnik rewitalizacji regionów wiejskich

Ewa Krakowińska

Niski poziom rozwoju gospodarczego i mała konkurencyjność regionów wiejskich przy pogłębiających się różnicach między miastem a wsią sprawiają, że rewitalizacja jest potrzebna zwłaszcza obszarom wiejskim. W procesie rewitalizacji regionów wiejskich edukacja odgrywa bardzo dużą rolę, gdyż uruchamia proces mnożnikowy: wzrost poziomu wykształcenia pozwala na wzrost zatrudnienia pozarolniczego (w usługach), zwiększa szanse zatrudnienia ludności rolniczej poza miejscem zamieszkania, przeciwdziała bezrobociu, zwiększa wyposażenie obszarów wiejskich w infrastrukturę techniczną, ma wpływ na tempo rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej oraz na pozarolniczy rozwój obszarów wiejskich, szybki wzrost wydajności pracy i dochodów gospodarstw na wsi, sprzyja przemianom społecznym i mentalnym, pozwala aktywnie uczestniczyć w kulturze i życiu społecznym.

1. Wstęp

Zmiany wywołane postępowaniem technicznym i technologicznym, oraz występujące tendencje do globalizacji i regionalizacji życia społecznego stały się fundamentem rozwoju nowego jakościowo społeczeństwa – społeczeństwa opartego na wiedzy. Kreowanie kapitału ludzkiego ma istotne znaczenie dla rozwoju regionalnego.

Edukacja jest ważnym czynnikiem warunkującym zmiany strukturalne gospodarki i jej otoczenia, co w konsekwencji prowadzi do przywrócenia jej konkurencyjności. Przy czym edukację należy rozumieć jako ogół czynności z zakresu nauczania, samokształcenia i uczenia się poprzez pracę oraz doświadczenia, co w konsekwencji prowadzi do powiększenia wiedzy ogólnej i specjalistycznej oraz kreowania pożądanych cech i postaw społecznych.

Rewitalizacja regionów przemysłowych, a także wiejskich, napotyka na techniczne, ekonomiczne, społeczne oraz mentalne

bariery rozwoju lokalnego i regionalnego. Występujące w naszej gospodarce deformacje regionalne i lokalne na obszarach wiejskich, sprawiają, że niezwykle trudno jest przeciwdziałać bezrobociu oraz stymulować regionalny wzrost gospodarczy.

Rewitalizację należy rozumieć nie tylko jako odrodzenie, odbudowę lub element rozwoju nawiązujący do stanu poprzedniego, ale też chodzi tu o formułowanie nowych celów oraz sposobów ich najbardziej efektywnej realizacji w obecnych warunkowaniach procesów transformacyjnych, integracyjnych i globalizacyjnych zachodzących w gospodarce polskiej i europejskiej (Tomczak 2006).

Rewitalizację należy postrzegać w trzech jednocześnie przenikających się płaszczyznach: ekonomicznej, przestrzennej i społecznej. Płaszczyzna ekonomiczna dotyczy restrukturyzacji podmiotów gospodarczych, zmiany powiązań organizacyjnych, produkcyjnych i przestrzennych, zmiany w gospodarowaniu czynnikami produkcji oraz wprowadzaniu nowoczesnych technik produkcji i organizacji. Płaszczyzna przestrzenna wymaga uporządkowania zagospodarowania przestrzennego kraju i odpowiednich regulacji prawnych w zakresie planowania przestrzennego (uwzględniających ochronę środowiska przyrodniczego, cennych zbytków i innych obiektów kultury materialnej). Rewitalizacja społeczna powinna wyprzedzać pozostałe sfery rewitalizacji, gdyż jej istotą są: akceptacja potrzeby restrukturyzacji, przełamanie barier bierności i kształtowanie nowoczesnego modelu konsumpcji (Godlewska-Majkowska 2006). Koszty rewitalizacji są bardzo duże i wymagają pomocy publicznej, dlatego istotna jest potrzeba powszechnego poparcia społecznego.

Stworzenie korzystnego klimatu społecznego dla przemian wywołuje inne korzystne elementy rewitalizacji społecznej, jak zmiana struktury społecznej (zawodowej,

edukacyjnej, demograficznej), zachowanie dziedzictwa kulturowego, zmniejszenie pauperyzacji społeczeństwa, wykluczenia i patologii społecznych (Godlewska-Majkowska 2006).

Specyficzna sytuacja Polski wyraża się w tym, że rewitalizacja potrzebna jest nie tylko miastom przemysłowym i aglomeracjom miejskim, ale także obszarom nieprzemysłowym, a zwłaszcza wiejskim. Polskie środowisko ekonomiczno-rolnicze, które zajmuje się analizą rozwoju obszarów wiejskich, wskazuje, że wymagają one wyraźnej koncepcji rewitalizacji i rozwoju, zwracając uwagę na priorytetowe znaczenie możliwości zwiększenia na tych obszarach zatrudnienia pozarolniczego, sezonowego lub zatrudnienia stałego poza miejscem zamieszkania. Stworzenie możliwości szans zatrudnienia ludności rolniczej wobec występującego bezrobocia ukrytego na terenach wiejskich może spowodować rozwiązanie problemu agrarnego Polski, tj. zmianę struktury agrarnej, rolniczy i pozarolniczy rozwój obszarów wiejskich, a także wzrost wydajności pracy i dochodowości wsi i rolnictwa.

2. System kształcenia w Rzeczypospolitej Polskiej

Wprowadzona od 1 września 1999 r. reforma systemu kształcenia miała na celu podniesienie poziomu edukacji społeczeństwa przez upowszechnienie wykształcenia średniego i wyższego, wyrównanie szans edukacyjnych oraz poprawę jakości edukacji.

Ministerstwo Edukacji i Nauki poprzez wpływ na stanowione prawo, nadzór pedagogiczny i rozdział środków finansowych nadzoruje i kontroluje edukację w Polsce, ale jednocześnie szkoły mają dużą autonomię w programowaniu i podejmowaniu działalności edukacyjnej. Nadzór administracyjny nad szkolnictwem podstawowym, gimnazjalnym, ponadgimnazjalnym oraz zawodowym sprawują organy prowadzące szkoły. W tej roli występują jednostki samorządu terytorialnego, a nadzór administracyjny nad szkolnictwem wyższym pełni Ministerstwo Edukacji i Nauki. Nadzór pedagogiczny pełnią kuratoria oświaty. Organy zarządzające szkołami, a więc gminy i powiaty, prowadzą własną politykę oświatową dostosowaną do lokalnych warunków i możliwości, ale też kontrolują

i dysponują pieniędzmi przyznanymi szkołom i placówkom oświatowym. Kuratorzy oświaty merytorycznie wspomagają organy prowadzące szkoły i placówki oświatowe, i sprawują nadzór pedagogiczny na terenie województwa. Kuratorzy są odpowiedzialni za jakość edukacji na swoim terenie. Odpowiedzialność za tworzenie programów rozwoju szkoły ponoszą dyrektorzy szkół i placówek.

W nowym systemie oświatowym wszystkie dzieci uczą się w szkole podstawowej i gimnazjum, są to szkoły powszechne i obowiązkowe. Absolwent gimnazjum może dokonać wyboru albo liceum profilowanego, albo szkoły zawodowej w celu zdobycia kwalifikacji zawodowych, ale szkoła zawodowa nie stanowi zamkniętej ścieżki, bo liceum uzupełniające stwarza możliwość absolwentom szkoły zawodowej uzyskanie pełnego wykształcenia średniego.

W nowym systemie oświatowym powstały 6-letnie szkoły podstawowe, w których naukę podejmują dzieci w wieku 7 lat po ukończeniu wstępnej nauki sześciolatków w obowiązkowych klasach „zerowych” organizowanych w przedszkolach lub przy szkołach podstawowych. W klasach I–III jest to nauczanie zintegrowane, a w klasach IV–VI nauczanie blokowe. Nauka w szkole podstawowej kończy się sprawdzianem kompetencji, który nie decyduje o ukończeniu szkoły, lecz dostarcza uczestnikom procesu dydaktycznego (uczniom, rodzicom, nauczycielom) informacji o osiągnięciach i brakach do usunięcia.

Po ukończeniu szkoły podstawowej dziecko 13-letnie obowiązuje nauka w 3-letnim gimnazjum, w którym prowadzona jest edukacja przedmiotowa, możliwie różnorodna, ale na poziomie podstawowym, której jednym z celów jest rozpoznanie zdolności i zainteresowań ucznia, tak aby po ukończeniu gimnazjum mógł dokonać wyboru dalszej drogi edukacyjnej. Temu celowi służy egzamin końcowy kwalifikujący do liceum. Ukończenie gimnazjum daje też możliwość dalszego kształcenia w szkołach ponadgimnazjalnych.

Szkoły ponadgimnazjalne są przeznaczone dla młodzieży od 16 lat i dzielą się na:

- zasadnicze szkoły zawodowe dwu- i trzyletnie, które umożliwiają nabycie kwalifikacji zawodowych na poziomie robotnika wykwalifikowanego, a w przypadku spóźnionej decyzji o uzupełnieniu śred-

niego wykształcenia umożliwiają dalsze kształcenie w liceach i technicach uzupełniających,

- trzyletnie licea ogólnokształcące, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości,
- trzyletnie licea profilowane, które realizują kanon wykształcenia ogólnego, wspólny dla wszystkich uczniów, oraz kształcenie w danym profilu; ukończenie liceum profilowanego umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości,
- czteroletnie technika i licea techniczne, których ukończenie umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe, a także umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości,
- dwuletnie uzupełniające licea ogólnokształcące, dla absolwentów szkół zawodowych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości,
- trzyletnie technika uzupełniające dla absolwentów szkół zasadniczych; ukończenie ich umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe, a także uzyskanie świadectwa dojrzałości,
- szkoły policealne o okresie nauczania nie dłuższym niż 2,5 roku, których ukończenie umożliwia osobom posiadającym wykształcenie średnie uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe,
- trzyletnie szkoły specjalne przygotowujące do pracy uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym.

Istnieje również możliwość innych typów szkół, np.: artystycznych, sportowych i mistrzostwa sportowego, specjalnych i integracyjnych. Po ukończeniu gimnazjum młodzież zobowiązana jest do dalszej nauki w dowolnej szkole ponadgimnazjalnej do ukończenia 18 roku życia.

Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości można kontynuować naukę w różnego rodzaju szkołach wyższych (państwowych i prywatnych), uniwersytetach, politechnikach, akademiach medycznych, akademiach wychowania fizycznego, wyższych szkołach artystycznych, akademiach rolniczych, uczelniach humanistycznych, a także w akademiach wojskowych i teologicznych. Nauka w szkołach wyższych odbywa się w systemie stacjonarnym dziennym i wieczorowym, także w systemie zaocznym i eksternistycznym. Studia dzienne w państwowych uczelniach są

bezpłatne, pozostałe formy kształcenia są płatne.

Nowy system kształcenia i związana z nim nowa sieć szkół, a zwłaszcza gimnazjów ma być szansą dla terenów wiejskich. Obecnie znaczna część dzieci mieszkających na wsi, po szkole podstawowej wybiera szkołę zawodową, na co ma wpływ bardzo wiele czynników. Wydaje się, że niski poziom nauczania w wiejskich szkołach podstawowych, nieodpowiednio wykształcona kadra, a także baza szkolna i jej wyposażenie niejednokrotnie nie dają szans, aby właściwie przygotować absolwentów do zdania egzaminu do szkół średnich, a zwłaszcza do liceów ogólnokształcących. Bardzo często o rezygnacji z kontynuacji nauki w liceum ogólnokształcącym decyduje słabe dostosowanie sieci szkół średnich do rozmieszczenia ludności, gdyż na terenach wiejskich istnieją głównie szkoły rolnicze (Ratyński 2003).

W Polsce stworzono ramy prawne do kształcenia policealnego i wyższego, ale jednocześnie następuje załamanie proporcji pomiędzy szkolnictwem ogólnym i zawodowym. W wyniku przyjęcia proporcji w nauczaniu na poziomie średnim pomiędzy uczniami szkół ogólnokształcących a zawodowych jak 5:1, rozwinęto sieć liceów ogólnokształcących, a z powodu braku chętnych zaczęto likwidować szkoły zawodowe. Jednocześnie nie utworzono odpowiedniej sieci nieodpłatnych szkół publicznych na poziomie ponadlicealnym i wyższym. (Matfachowski, Godlewska-Majkowska 2006). Kompleksowa reforma edukacji w Polsce, która ma doprowadzić do upowszechnienia kształcenia na poziomie średnim i wyższym, jednocześnie zdławiła system szkolnictwa zawodowego.

W krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo kształcenie zawodowe jest znacznie bardziej powszechne, a proporcja pomiędzy kształceniem zawodowym i ogólnym jest jak 70% do 30%, w Polsce po wprowadzeniu reformy szkolnictwa, przyjęto odpowiednio proporcje 20% i 80%. Powszechna matura wymaga zapewnienia dostępu do ponadnaturalnych szkół, które powinny pomóc w zdobyciu zawodu, ale ta kwestia nie została dotychczas rozwiązana.

W Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach dziewięćdziesiątych, wielu absolwentów szkół średnich, którzy zakończyli edukację na tym poziomie, zaczęło coraz wyraźniej mieć trudności ze znalezieniem

pracy i wówczas rząd federalny zaczął sponsorować inicjatywy mające na celu powiązanie programów szkolnych z rynkiem pracy (Stiglitz 2004). System dualny edukacji, tj. łączący naukę z pracą zawodową w Polsce występuje tylko w zasadniczych szkołach zawodowych i w niewielkim zakresie w szkołach wyższych prowadzących praktyki zawodowe w ramach planu zajęć (np. akademie medyczne). Dualny system kształcenia jest rozpowszechniony w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Austrii, Szwajcarii (Kabaj 2002).

Zmiana sytuacji na rynku pracy, jaka nastąpiła w Polsce po 1989 roku, związana była z:

- częstą zmianą miejsc pracy z powodu likwidacji zakładów, zmiany profilu działalności gospodarczej, a także z dążeniem do wyższych zarobków, lepszych warunków pracy lub możliwości awansu,
- ogólnym wzrostem poziomu wymaganych kwalifikacji pracowników,
- pojawieniem się bezrobocia strukturalnego (kwalifikacje znacznej grupy osób okazały się nieprzydatne na rynku pracy),
- wzrostem popytu na pracowników o wysokich kwalifikacjach (Arendarski 1999).

Polski system kształcenia zawodowego jest nieefektywny z powodu bezrobocia absolwentów szkół zawodowych, którego przyczyną jest niedostosowanie kierunków i rozmiarów kształcenia zawodowego do szybkich zmian, jakie zachodzą na rynku pracy. System kształcenia zawodowego, aby mógł sprostać zmieniającym się wymaganiom rynku pracy, powinien uwzględnić w ofercie dydaktycznej kształcenie wielozawodowe, czyli pozwalające na połączenie pokrewnych zawodów, a także na szczeblu edukacji ponadgimnazjalnej wprowadzić kształcenie dualne (naprzemienne: nauka i praca). Takie rozwiązania niewątpliwie mogą przyczynić się do lepszej niż dotąd harmonizacji popytu i podaży pracy, a także może mieć wpływ na rewitalizację regionów wiejskich i schyłkowych regionów przemysłowych (Małachowski, Majkowska-Godlewska 2006).

Jednym z głównych celów reformy kształcenia zawodowego jest integracja systemu szkolnego z systemem pozaszkolnym, czyli kształceniem ustawicznym poprzez koordynację działań związanych z uznawaniem kwalifikacji zdobytych w systemie poza-

szkolnym w centrach kształcenia ustawicznego i praktycznego, tak aby edukacja przybrała postać edukacji permanentnej.

Kształcenie ustawiczne jest niezbędnym środkiem do aktualizacji kwalifikacji, między innymi w celu przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu (poprawa sytuacji jednostki na rynku pracy, mniejsze ryzyko utraty pracy, wzrost dochodów). Dużą rolę w rozwijaniu kwalifikacji zawodowych odgrywają zakłady pracy organizujące szkolenia.

W Polsce około 13% pracowników w wieku 25–64 lata uczestniczyło w kształceniu lub szkoleniu formalnym bądź nieformalnym, co plasuje nasz kraj w grupie państw przykładających do tego sposobu doksztalcania się najmniejszą wagę (przykładowo w Danii i Szwecji odsetek ten wyniósł ponad 50%), tym bardziej, że w kształceniu i szkoleniu ustawicznym biorą udział głównie pracownicy z wyższym wykształceniem (OECD Indicators 2005).

Współcześnie koniecznym składnikiem edukacji zawodowej jest obecność zajęć praktycznych realizowanych we współpracy z pracodawcami i społecznościami lokalnymi; pracodawcy są zainteresowani ponoszeniem kosztów związanych z prowadzeniem praktyk czy podnoszeniem kwalifikacji pracowników, jeśli będą z nimi łączyli wymierne korzyści.

Polskie przedsiębiorstwa w niewielkim stopniu angażują się w szkolenia zawodowe młodzieży i pracowników, a także nie współpracują z otoczeniem w zakresie kształtowania regionalnego systemu edukacji, chociaż programy nauczania nie są w pełni zgodne z ich oczekiwaniami. Absolwenci szkół we własnym zakresie podnoszą swoje kwalifikacje zawodowe, znane są też przypadki, że płacą pracodawcy za praktyki zawodowe (Pakulska, Poniatowska-Jaksch 2006). Taka postawa polskich przedsiębiorstw jest spowodowana między innymi obecną sytuacją na rynku pracy, ale w dłuższym okresie chęć do współpracy może wynikać z rachunku ekonomicznego, tzn. taniej jest współpracować ze szkołami niż doszkalać pracowników lub ponosić koszty ich pozyskiwania (Pakulska, Poniatowska-Jaksch 2006).

Zawarte w reformie oświaty rozwiązania pozwalają wykorzystać sferę edukacji do rewitalizacji regionów przemysłowych i rolnych, choć wymaga to szerszej niż dotychczas współpracy wszystkich podmio-

tów odpowiedzialnych za kształt systemu edukacji.

3. Ścieżki edukacyjne ludności wiejskiej

Badania modułowe *Ścieżki edukacyjne Polaków* przeprowadzone metodą reprezentacyjną na próbie gospodarstw domowych biorących udział w badaniu budżetów gospodarstw domowych w 2004 roku pozwoliły uzyskać informację o czynnikach determinujących i warunkujących przebieg „karier edukacyjnych” Polaków, rozpoznanie potrzeb i aspiracji edukacyjnych oraz zebranie opinii o możliwościach ich realizacji (GUS 2005).

W przeprowadzonych badaniach udział wzięło 3976 gospodarstw domowych, z których 1291 mieszkało na wsi, w skład wszystkich gospodarstw wchodziły osoby w wieku 15 lat i więcej. W gospodarstwach domowych rolników 22,6% stanowiły gospodarstwa z osobami do 15 lat i więcej, oraz 14,5% gospodarstwa z osobami uczącymi się lub studiującymi.

Przeciętne miesięczne wydatki na edukację na jedną osobę w gospodarstwie domowym z osobami uczącymi się lub studiującymi w 2004 roku stanowiły 2,6% ogólnych wydatków gospodarstw, a z wydatkami na publikacje przeznaczone do nauki 3,5%. Wydatki przeznaczone na cele edukacyjne, jak i ich udział w budżecie gospodarstwa wzrastają wraz ze wzrostem poziomu kształcenia jego członków, a także wyraźnie wyższe są wydatki na edukację w gospodarstwach z osobami kształcącymi się w szkołach niepublicznych; w tym przypadku stanowią one 8,5% w wydatkach gospodarstw domowych ogółem, a z podręcznikami 8,9% ogółu wydatków na towary i usługi konsumpcyjne.

Najwięcej środków w gospodarstwach z osobami uczącymi się lub studiującymi przeznaczają się na cele edukacyjne w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (33,90 zł miesięcznie na osobę w gospodarstwie domowym), a najmniej w gospodarstwach domowych rolników (13,58 zł) przy niższych różnicach wykazywanych w wydatkach gospodarstw ogółem (dla pracujących na własny rachunek jest to kwota 787,67 zł, a dla rolników 458,33 zł). Udział wydatków na cele edukacyjne wynosi 3% w gospodarstwach rolników, 4,3% w gospodarstwach pracujących na własny rachunek

i 4,5% w gospodarstwach pracowników. W przypadku gdy w gospodarstwach są osoby uczące się lub studiujące w szkołach niepublicznych, wydatki na cele edukacyjne w gospodarstwach rolników wynoszą 7,5% wydatków ogółem tych gospodarstw, a w gospodarstwach pracujących na własny rachunek 8,1% (GUS 2005).

Subiektywna ocena obciążenia finansowego związanego z kształceniem członków gospodarstwa domowego przedstawiała się następująco: za bardzo duże obciążenie finansowe dla budżetu gospodarstwa domowego uznało wydatki związane z kształceniem dzieci 20% gospodarstw pracowników użytkujących gospodarstwo rolne, a jako duże 42% gospodarstw rolników.

Na poziom i kierunek wykształcenia ma niewątpliwie wpływ poziom wyposażenia gospodarstwa domowego w niektóre przedmioty trwałego użytku. W 2005 roku odbiornik telewizyjny posiadało 96% gospodarstw domowych (rolników 94%), urządzenia do odbioru TV satelitarnej lub kablowej posiadało ogółem 58,9% gospodarstw (rolników – 22,5%), odtwarzacz DVD 24% gospodarstw domowych ogółem (rolników – 18%), komputer stacjonarny 38% gospodarstw domowych ogółem (rolników – 29%), komputer przenośny ogółem 5% gospodarstw domowych (rolników – 2%), podłączenie do Internetu 23% gospodarstw domowych (rolników – 11%), a drukarkę 28% gospodarstw domowych (rolników – 20%) (GUS 2007).

Niespotykane dotychczas potencjalne możliwości tkwiące w rozwiązaniach teleinformatycznych spowodowały na świecie upowszechnienie wielu form e-learningu. Główną zaletą e-learningu jest to, że zainteresowani sami wybierają, czego, gdzie i kiedy chcą się uczyć oraz mają możliwość wyboru formy zdobywania wiedzy. Główne korzyści dla uczących się to między innymi: dowolność czasu i miejsca, zindywidualizowany tok nauczania, elastyczny proces dystrybucji materiałów, zindywidualizowany styl nauczania (Bielecki 2003).

E-learning poprzez rozpoznanie potrzeb w zakresie edukacji oraz zapotrzebowania rynku na różne typy kursów w zakresie szkolenia zawodowego, stworzenie oferty dopasowanej do zapotrzebowania edukacyjnego ludności, może spowodować spadek bezrobocia i dopasowanie kwalifikacji ludności – szczególnie wiejskiej – do potrzeb rynku. Ten segment edukacji wymaga jed-

nak infrastruktury informatycznej, a jak wynika z badań GUS, wyposażenie gospodarstw domowych rolników w komputery i dostęp do Internetu są dalece niewystarczające (23,3% gospodarstw domowych rolników posiadało edukacyjne programy komputerowe, podczas gdy w przypadku gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek odsetek ten wynosił 52%, a w pracowniczych – 44%, natomiast nagrania o charakterze edukacyjnym na płytach CD-ROM i kasetach posiadało 21,6% gospodarstw domowych rolników, a pracujących na własny rachunek – 53%) (GUS 2005).

Przez ostatnie 75 lat zmieniała się struktura ludności według poziomu wykształcenia. Wśród osób kończących naukę w systemie szkolnym w latach 1930–1960 ponad 65% kończyło tylko szkołę podstawową, a niecałe 4% wyższą, natomiast w latach 1993–2005 na szkole podstawowej kończyło edukację 14,4% osób, a na szkole wyższej 15%. W 2005 roku 4,3% ludności wiejskiej w wieku 15 lat i więcej posiadało wykształcenie wyższe, policealne i średnie 22,4%, zasadnicze zawodowe 29,2%, podstawowe ukończone 38,3 %, podstawowe nieukończone 5,7% (w miastach struktura wykształcenia ludności była następująca: 13,7%, 38,6%, 21,1%, 22,2%, 4,4%) (GUS 2007). Od 1991 roku zwiększył się znacznie obszar edukacji sektora prywatnego (w tym przede wszystkim szkół wyższych), a także rośnie liczba osób uczących się w trybie zaocznym bądź eksternistycznym (w latach 1993–2004 ten tryb wybrało 40% studiujących, gdy w latach 1930–1960 było to niecałe 2% populacji osób kształcących się) (GUS 2005).

Osoby uczące się lub w wieku do 30 lat w gospodarstwach domowych rolników, które ukończyły szkołę podstawową, stanowiły 32,09% w badanych gospodarstwach domowych (w pracowniczych gospodarstwach domowych 12,23%), gimnazjum 9,23% (w pracowniczych gospodarstwach domowych 8,37%), zasadniczą szkołę zawodową 39,83% (w pracowniczych gospodarstwach domowych 30,76%), liceum ogólnokształcące 4,22% (w pracowniczych gospodarstwach domowych 10,31%), średnią szkołę zawodową 12,28% (w pracowniczych gospodarstwach domowych 21,41%), szkołę policealną 0,67 % (w pracowniczych gospodarstwach domowych 4,05%), wyższą szkołę zawodową 0,96% (w pracowniczych

gospodarstwach domowych 1,87%), szkołę wyższą – studia licencjackie, inżynierskie – żadna z badanych osób w gospodarstwach domowych rolników (w pracowniczych gospodarstwach domowych 1,71%), szkołę wyższą studia magisterskie 0,73% (w pracowniczych gospodarstwach domowych 9,02%). Poziom wykształcenia badanych gospodarstw domowych rolników jest nadal niższy niż gospodarstw domowych pracowników (GUS 2005).

Niezależnie od posiadanego poziomu wykształcenia, płci, wykształcenia rodziców, miejscowości zamieszkania osoby ankietowane najczęściej deklarowały wykształcenie wyższe jako docelowe. W gospodarstwach domowych rolników 1,06% deklarowało jako docelowe wykształcenie zasadnicze zawodowe, 23,82% średnie zawodowe, 3,32% policealne/pomaturalne, 65,71 % wyższe (GUS 2005).

Wzrost dostępu do mediów, instytucji edukacyjnych (rozwój edukacji niepublicznej), uświadamianie społeczeństwu znaczenia edukacji jako jednego z podstawowych środków pozostawania na rynku pracy, osiągnięcia lepszej sytuacji finansowej, ma wpływ na deklarowany poziom wykształcenia.

Najczęściej podawaną przyczyną wyboru nauki w zasadniczej szkole zawodowej i średniej szkole zawodowej była chęć zdobycia określonego zawodu (w gospodarstwach domowych rolników ten motyw wskazało odpowiednio 73,3% i 70 % badanych), a w liceum ogólnokształcącym chęć późniejszego kontynuowania nauki (w gospodarstwach domowych rolników odpowiedziało tak 80% badanych). Zasadniczą szkołę zawodową wybrało 15,51% badanych gospodarstw domowych rolników z powodu jak najszybszego podjęcia pracy i 12,79% dlatego, że ta szkoła była najbliższej, natomiast liceum ogólnokształcące z powodu bliskości szkoły wybrało 32,36% badanych gospodarstw domowych rolników (średnią szkołę zawodową – 5,27%) (GUS 2005). Wybór szkoły policealnej wynikał z chęci zdobycia lub zmiany zawodu oraz z tego, że odpowiadała ona zainteresowaniom osób ankietowanych, a wybór szkoły wyższej związany był z zainteresowaniem przedmiotem studiów i możliwością znalezienia w przyszłości dobrej pracy, przy czym mieszkańcy wsi wybierali naukę w szkole wyższej głównie z tego ostatniego powodu.

Ważnym zagadnieniem jest problem rezygnacji z kształcenia i niekontynuowania nauki na wyższym poziomie. Edukację na poziomie szkoły podstawowej z powodów rodzinnych zakończyło 27,2% osób z badanych gospodarstw domowych rolników (32,6% osób ogółu badanych), z powodów finansowych 26,6% osób w gospodarstwach rolników (28,6% osób ogółu badanych), a 19% wskazało, że nie miało takiej potrzeby (14,7% osób ogółu badanych). 12,3 % osób w gospodarstwach rolników wskazało, że nie było odpowiedniej szkoły w okolicy (wśród ogółu badanych tę przyczynę wskazało 9% ankietowanych). Na poziomie średniej szkoły zawodowej edukację zakończyło z powodów rodzinnych 38% osób w gospodarstwach rolników (30% ogółu badanych), 22,3% z powodów finansowych (25,6% osób ogółu badanych), 14,1% nie miało potrzeby kontynuacji nauki (15,7% osób ogółu badanych), z uwagi na brak odpowiedniej szkoły w okolicy 11,9% (5,3% osób ogółu badanych), z innego powodu 13,5% (11,6 % osób badanych ogółem). Absolwenci liceów ogólnokształcących nie kontynuowali nauki wśród badanych osób w gospodarstwach domowych rolników, gdyż 41,1% nie miało takiej potrzeby (30,3% osób badanych), z powodów finansowych 26,5% (26% osób badanych), z powodów rodzinnych 20% (19,8% osób badanych). Przy czym osoby mieszkające na wsi, które nie uczyły się (w wieku powyżej 30 lat), nie kontynuowały nauki na poszczególnych poziomach kształcenia, częściej wskazywały na powody finansowe, brak takiej potrzeby i brak odpowiedniej szkoły w okolicy niż mieszkańcy miast (GUS 2005).

Analiza wyników sprawdzianu dla szóstoklasistów i egzaminu gimnazjalnego w latach 2002–2004 wskazuje, że wyższy poziom kształcenia w miastach i aglomeracjach związany jest z istnieniem lepiej rozwiniętego zaplecza, tj. bazy lokalowej oraz kadry nauczycielskiej, poza tym szkoły w miastach i aglomeracjach mają na ogół bogatszego właściciela (gminę) i lepsze wyposażenie.

Jednocześnie mieszkańcy największych aglomeracji są lepiej wykształceni, co wpływa na większą świadomość społeczną i związaną z tym większą dbałość o rozwój edukacyjny dzieci. Badania budżetów gospodarstw domowych wykazują, że relacja wydatków na edukację pomiędzy

gospodarstwami pracowników i rolników wynosi około 2:1, co związane jest z większą zamożnością mieszkańców miast.

Analiza wysokości i struktury wydatków na oświatę i ich wpływu na wyniki sprawdzianu szóstoklasistów i egzaminu gimnazjalnego jest niewielki, co może wynikać z faktu, że subwencja oświatowa jest niewystarczająca, natomiast środki pozyskiwane w środowisku lokalnym są znacznie lepiej wykorzystywane w szkołach niż ogólnie przyznawane dotacje. Natomiast wysokość subwencji oświatowej w stosunku do liczby uczniów ma pozytywny proporcjonalny wpływ w dużych miastach. W mniejszych miastach i gminach na wyniki osiągane przez uczniów większy wpływ ma środowisko lokalne. Wyniki kształcenia są silnie związane z wynagrodzeniami pracowników szkół (w tym nauczycieli), wyższa płaca pozwala zatrudnić lepszych specjalistów, a jednocześnie wyższe wynagrodzenie lepiej motywuje do pracy (Śleszyński 2004).

Wpływ czynników społeczno-ekonomicznych na wyniki nauczania można analizować biorąc pod uwagę:

- dochody i źródła utrzymania ludności – wyższe wyniki edukacyjne są związane z wyższym statusem materialnym oraz tą częścią społeczeństwa, która jest bardziej przedsiębiorcza (ta ostatnia zależność w mniejszym stopniu dotyczy obszarów wiejskich),
- struktura pracujących – cechy wiejskie, związane z udziałem pracujących w rolnictwie negatywnie korelowały w ośrodkach miejskich, ale na obszarach wiejskich nie miało to większego znaczenia, w miastach powiatowych pozytywne znaczenia miał udział pracujących w usługach rynkowych, co związane jest z większą przedsiębiorczością społeczeństwa,
- wykształcenie ludności – wysoki odsetek ludności z wykształceniem wyższym wiązał się pozytywnie z wynikami kształcenia, w mniejszym stopniu pozytywny wpływ miało wykształcenie średnie ludności. Korelację negatywną charakteryzował duży udział ludności z wykształceniem zasadniczym zawodowym i podstawowym,
- dysfunkcje społeczne – rola dysfunkcji społecznych w przypadku porównania z wynikami oceny zewnętrznej jest tak samo charakterystyczna jak struktura wykształcenia ludności. Bezrobocie,

utrzymywanie się z zasiłków dla bezrobotnych, zasiłków pomocy społecznej, z renty z tytułu niezdolności do pracy są to dysfunkcje społeczne, które są powodem gorszych wyników kształcenia,

- zasiedloność ludności – jeżeli obszar charakteryzuje się wysokim udziałem ludności zamieszkałej od urodzenia, to środowisko lokalne ma wpływ na wyniki nauczania, niskie wyniki edukacji odnotowano na tzw. Ziemiach Zachodnich i Północnych, co może wynikać z przesiedlenia dużej liczby ludności na te ziemie w sposób nienaturalny, co w wyniku pozbawienia jej dotychczasowego środowiska i tradycji w wielu wypadkach silnie uzależniło ją od pomocy państwa, natomiast przemieszczenia ludności w okresie transformacji społeczno-ustrojowej dotyczyło w większości przypadków ludności dobrze wykształconej i przedsiębiorczej i dało wysokie dodatnie wartości współczynnika korelacji w zestawieniu z poszczególnymi rodzajami oceny zewnętrznej (Śleszyński 2004).

Zarówno badania budżetów gospodarstw domowych, które analizują ścieżki edukacyjne Polaków, przeprowadzone przez GUS w 2004 roku, jak i uwarunkowania wyników sprawdzianu szóstoklasistów i egzaminu gimnazjalnego w latach 2002–2004, bardzo wyraźnie wykazują znaczący wpływ środowiska rodzinnego i lokalnego na edukację.

Rewitalizacja regionów wiejskich poprzez edukację wymaga szerszego niż dotychczas zainteresowania tej ludności korzyściami płynącymi z edukacji. W okresie transformacji zrobiono wiele, o czym świadczy obecna liczba studentów, ale są w naszym kraju grupy społeczne i obszary przestrzenne wymagające bardziej aktywnej polityki w tym zakresie. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na szczególnie złą sytuację w byłych obszarach popegeerowskich, gdzie ze względu na niski poziom kapitału społecznego trudno jest oczekiwać na pozytywny wpływ środowiska rodzinnego i lokalnego na wyniki edukacji. Powielanie i utrwalanie biedy jest przyczyną wykluczenia społecznego, bardzo często wynika to z niskiego poziomu wykształcenia.

Udział gospodarstw domowych poniżej subiektywnej granicy ubóstwa (w %) w 2005 roku wynosił w miastach 18,1%, a na wsi 31,5%, natomiast według poziomu wykształcenia głowy gospodarstwa domowego: wykształcenie wyższe 3,1%, średnie

14,2%, zasadnicze zawodowe 27,1%, podstawowe i bez wykształcenia 42,5% (GUS 2007).

Postęp cywilizacyjny polskiej wsi wymaga rozwoju szkolnictwa. Jest to, jak wykazuje przeprowadzona analiza, czynnik niezbędny, który ma wpływ na poziom dochodów gospodarstw domowych, na zmniejszenie marginalizacji, a także na wykształcenie dzieci.

Tempo rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej oraz poprawa warunków życia ludności wiejskiej wymaga nie tylko rozwoju oświaty i innych usług społecznych, ale także poprawy wyposażenia obszarów wiejskich w infrastrukturę techniczną.

Zmiany zachodzące od 1994 na rynku pracy roku spowodowały, że wzrosła liczba osób pracujących w rolnictwie, gdyż rolnictwo indywidualne stało się „przechowalnią” dla osób nieznajdujących pracy poza rolnictwem, a jednocześnie nieuzyskujących statusu bezrobotnych, w efekcie do dzisiaj występuje względnie wysokie bezrobocie ukryte w rolnictwie indywidualnym, a upadek państwowych gospodarstw rolnych, spowodował, że na wsi pojawiło się wysokie bezrobocie jawne wśród ludności bezrolnej i niezwiązanej z rolnictwem indywidualnym (Golinowska 2005). Stąd też szczególnego znaczenia w rozwijaniu edukacji na wsi nabiera rozwój wszelkich form kształcenia ustawicznego, umożliwiającego zdobywanie kwalifikacji zawodowych pozwalających na podjęcie pracy lub jej zmianę.

Szkoły na wsi, w tym szkoły rolnicze podlegają prowadzonej obecnie w Polsce programowej i strukturalnej reformie. Szkoły kształcące na poziomie średnim powinny stworzyć w zależności od potrzeb regionalnych odpowiednie profile kształcenia, a w szkołach zawodowych ponadgimnazjalnych należy zaoferować cykl kształcenia szeroko profilowanego z modułem specjalizacyjnym, który pozwoli zatrudnić absolwentów na lokalnym rynku pracy. Oferta liceów profilowanych nie tylko powinna umożliwić uzyskanie matury i kształcenie na poziomie wyższym, ale także pozwolić na podjęcie kształcenia w różnych zawodach w szkołach policealnych i w systemie oświaty pozaszkolnej.

Realizacja reformy edukacji na wsi, aby przyczyniła się do rewitalizacji regionów wiejskich, wymaga również większej ilości nowych programów edukacyjnych w mediach publicznych. Programy te powinny

uwzględniać m. in. wychowanie społeczne, edukację kulturalną i ekologiczną, promocję sportu i zdrowego stylu życia, a także upowszechniać wiedzę w zakresie integracji europejskiej. Nowoczesne środki przekazu informacji multimedialnej powinny być w większym niż dotychczas zakresie wykorzystywane w procesie dydaktycznym i wychowawczym w środowiskach wiejskich, tym bardziej, że należy jak najszybciej wyeliminować dysproporcje oświatowe i kulturalne, aby nie pogłębiały się różnice pomiędzy miastem a wsią.

4. Czynniki utrudniające procesy reorganizacyjne regionów wiejskich

Przemiany społeczno-ekonomiczne, które miały miejsce w naszym kraju w ostatnich latach pogłębiły różnice występujące między miastem a wsią, ale także spowodowały kumulację szeregu zjawisk ograniczających rozwój obszarów wiejskich.

a) Niski poziom kwalifikacji zawodowych osób zamieszkujących tereny wiejskie i niski poziom infrastruktury polskiej wsi, utrudniają procesy reorganizacyjne. W 2004 roku wykształcenie podstawowe posiadało 31,9% mieszkańców wsi, a miasta 23%, zasadnicze i średnie zawodowe 29,4% (23,3% mieszkańców miasta), gimnazjalne 5,8 % (5,1% mieszkańców miasta), wyższe 5,4% (13% mieszkańców miasta) (GUS 2005).

Poziom wykształcenia ma istotny wpływ na możliwości zatrudnienia i aktywne poszukiwanie pracy. Osoby z niskim poziomem kwalifikacji zawodowych i jednocześnie niskim poziomem wykształcenia mają duże trudności ze znalezieniem i utrzymaniem pracy. Według danych GUS-u w 2005 roku osoby biorąc pod uwagę poziom wykształcenia bezrobotnych, osoby z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym i niepełnym podstawowym stanowiły 36,7% ich ogółu, zasadniczym zawodowym 21,5%, średnim ogólnokształcącym 21,2%, policealnym i średnim zawodowym 15,7%, a wyższym 7,1%. (GUS 2006). Wyższy poziom wykształcenia pozwala na sprawniejsze funkcjonowanie w społeczeństwie, w tym aktywne poszukiwanie i podejmowanie pracy oraz wyzwala chęci i umiejętności przekwalifikowania się.

Wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci jest związane z edukacją przedszkolną. W roku szkolnym 2004/2005 wychowaniem przedszkolnym objętych było zaledwie 17% dzieci na wsi, w miastach przedszkola dysponowały 545,7 tys. miejsc, a na wsi 137,5 tys. miejsc (GUS 2006). Na wsi duża liczba oddziałów przedszkolnych usytuowana jest przy szkołach podstawowych, ale korzystają z nich 6-latki w ramach rocznego obowiązkowego przygotowania przedszkolnego. Niski poziom upowszechnienia edukacji przedszkolnej na wsi wynika z przyczyn ekonomicznych, a także z możliwości łączenia opieki nad dziećmi z pracą w gospodarstwie.

Przygotowanie przedszkolne daje podstawę do nabywania umiejętności na wyższych szczeblach edukacji i w znaczący sposób zwiększa szanse edukacyjne dzieci, a także wywiera pozytywny wpływ na rozwój społeczny dziecka oraz jego umiejętności nawiązywania kontaktów w grupie rówieśniczej (UNICEF 2005).

b) Aspiracje edukacyjne, są kolejnym czynnikiem utrudniającym procesy reorganizacji regionów wiejskich. Chęć zdobycia wykształcenia wyższego deklaruje ponad 60% ankietowanych mieszkańców wsi, ale w grupie wiekowej 20–24 lata już tylko 51% mieszkańców wsi wykazuje chęć kontynuowania nauki, a w grupie wiekowej 25–29 lat 9% ludności wiejskiej deklaruje chęć kontynuowania nauki (Diagnoza Społeczna 2005). Niskie aspiracje edukacyjne młodzieży wiejskiej wynikają m.in. z faktu, że małe są jej szanse na podjęcie studiów w tradycyjnych dużych ośrodkach akademickich – trudno jest zdać egzamin wstępny. Młodzież wiejska częściej w związku z tym trafia na studia niestacjonarne, chętniej podejmuje studia pierwszego stopnia.

c) Dostęp do dóbr kultury jest kolejnym czynnikiem, który wpływa na proces reorganizacji regionów wiejskich.

Poziom wykształcenia ma wpływ na potrzebę czynnego udziału w kulturze, na wsi niewystarczające są środki finansowe na prowadzenie działalności kulturalnej oraz brakuje infrastruktury kulturalnej (maleje liczba bibliotek, domów kultury, klubów i kin). Ograniczenia finansowe powodują, że ludność na wsi często z powodów ekonomicznych rezyg-

nuje z zakupu książek, prasy, wyjść do kina; jedynym medium, które pozwala na kontakt z otoczeniem w zakresie kultury, jest telewizja.

Dostęp do nowoczesnych technologii teleinformatycznych: komputera, Internetu, multimedialnych pomocy naukowych to kolejny czynnik, który różnicuje szanse edukacyjne mieszkańców wsi i utrudnia proces reorganizacji wsi. Ograniczone możliwości korzystania z komputerów, a zwłaszcza z Internetu, to gorszy dostęp do informacji, mniejsze szanse znalezienia pracy, mniejsze umiejętności związane z wykorzystaniem komputera w życiu codziennym.

W Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi opracowano *Program rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013 (PROW 2007–2013)*, w którym wymieniono następujące warunki dla rozwoju obszarów wiejskich i aktywizacji ludności wiejskiej:

- podniesienie jakości życia i pracy na wsi,
- wzrost atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej obszarów wiejskich,
- zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych mieszkańców wsi,
- kultywowanie tożsamości społeczności wiejskiej, zachowanie dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich,
- promocję obszarów wiejskich.

Jednocześnie Ministerstwo Edukacji Narodowej przygotowało *Strategię rozwoju edukacji na obszarach wiejskich w latach 2007–2013 (MEN 2006)*, w którym określono cele strategii rozwoju edukacji na obszarach wiejskich:

- wspieranie rozwoju najmłodszych dzieci poprzez upowszechnianie wychowania przedszkolnego,
- poprawa jakości kształcenia przez podniesienie poziomu wiedzy i umiejętności absolwentów szkół,
- podniesienie kompetencji nauczycieli,
- rozszerzenie oferty edukacyjnej dla osób dorosłych i wspieranie kształcenia ustawicznego,
- aktywizowanie środowisk wiejskich do podejmowania działań o charakterze edukacyjnym, społecznym i kulturalnym,
- przygotowanie do funkcjonowania w gospodarce rynkowej.

Rewitalizacja regionów wiejskich wymaga wielopłaszczyznowej współpracy władz rządowych, samorządów wszystkich

szczebli, środowisk lokalnych i nauczycieli, gdyż tylko wtedy może nastąpić zmniejszenie dysproporcji pomiędzy miastem a wsią.

Edukacja pozwala na wyeliminowanie wielu czynników ograniczających rozwój wsi i jej mieszkańców, gdyż może uruchomić proces mnożnikowy inicjujący szybki rozwój regionów wiejskich. Wyższy poziom wykształcenia ludności wiejskiej pozwala przeciwdziałać bezrobociu, likwidować bariery dostępu do infrastruktury, a także efektywnie z niej korzystać oraz kreować nowe, nowoczesne miejsca pracy. Wszystkie te działania wpływają na wzrost atrakcyjności obszarów wiejskich dla przyszłych inwestorów, wzrost produkcji żywności, na rozwój usług, szczególnie turystycznych, na podniesienie jakości życia i pracy, a także na uzyskanie regionalnej przewagi konkurencyjnej.

5. Podsumowanie

Rewitalizacja to nie tylko odrodzenie, odbudowa lub element rozwoju nawiązujący do stanu poprzedniego, ale też formułowanie celów i ich najbardziej efektywna realizacja w procesie transformacji gospodarki polskiej. Tworzenie nowych zasad i możliwości rozwojowych regionów wiejskich wymaga zlikwidowania lub znacznego zmniejszenia dysproporcji pomiędzy miastem a wsią. Obecnie procesy decydujące o rozwoju społeczno-gospodarczym koncentrują się w ośrodkach silnie zurbanizowanych, w których nie ma barier dostępu do infrastruktury, a wysoko wykwalifikowani pracownicy efektywnie z niej korzystają, zatem tereny wiejskie mają gorsze perspektywy rozwojowe. Wieloletnie zaniedbania edukacyjne polskiej wsi spowodowały, że rozwój jej mieszkańców utrudnia ciągle jeszcze niedostateczny poziom wykształcenia, niedostosowanie posiadanego przygotowania zawodowego do potrzeb regionu, który zamieszkują, trudny dostęp do rynku pracy, infrastruktury społecznej, teleinformatycznej, edukacyjnej i kulturalnej.

Edukacja może stanowić podstawy rewitalizacji regionów wiejskich. Przeprowadzona w 1999 roku reforma oświaty ma na celu wyrównanie szans edukacyjnych poprzez m.in. przez upowszechnianie wychowania przedszkolnego, usytuowanie gimnazjum w gminie, wprowadzenie systemu egzaminów zewnętrznych, upo-

wszechnienie wykształcenia średniego, zmianę treści i metod nauczania we wszystkich typach szkół.

Analiza ścieżek edukacyjnych ludności wiejskiej wskazuje, że ma ona niższy poziom wykształcenia, 42% badanych gospodarstw domowych rolników wskazuje, że obciążenia finansowe związane z kształceniem są duże, ale jednocześnie deklarują chęć zdobycia wykształcenia wyższego, chociaż w grupie wiekowej 25–29 lat chęć ukończenia szkoły wyższej deklaruje 9% młodzieży wiejskiej. Przyczyną rezygnacji z dalszego kształcenia są powody finansowe, rodzinne i brak takiej potrzeby.

Analiza wyników sprawdzianu szóstoklasistów i egzaminu gimnazjalnego wskazuje, że status materialny rodziny, poziom wykształcenia rodziców i dysfunkcje społeczne mają wpływ na wyniki nauczania dzieci.

Czynnikami utrudniającymi rozwój regionów wiejskich są m.in. niski poziom wykształcenia, a co jest z tym związane, niski poziom kwalifikacji ludności wiejskiej, niskie aspiracje edukacyjne, niewystarczający dostęp do dóbr kultury i do nowoczesnych technik teleinformatycznych.

Człowiek ze swoją aktywnością, aspiracjami zawodowymi stanowi główny element w pobudzaniu rozwoju regionów wiejskich. W tym przypadku edukacja odgrywa istotną rolę, gdyż przyczynia się do wzrostu poziomu wykształcenia, możliwości zwiększenia znalezienia pracy i likwidacji bezrobocia, zatrudnienia pozarolniczego (usługi) i poza stałym miejscem zamieszkania, do zmiany struktury agrarnej, wzrostu wydajności pracy, do lepszego wyposażenia obszarów wiejskich w infrastrukturę techniczną, a także do wzrostu dochodów ludności wiejskiej.

Informacje o autorce

Doc. dr Ewa Krakowińska – Katedra Gospodarki Narodowej Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.

Bibliografia

Arendarski, A. 1999. *Wizje modelu edukacji zawodowej*. w: Borkowska S. (red.) *Edukacja zawodowa a rynek pracy*. Warszawa: IPISS.

Bielecki, W. 2003. *Wirtualne studiowanie zarządzania czyli wydział e-zarządzania*. w: *Gospodarka i przedsiębiorstwo, nowe tendencje w zarządzaniu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.

Czapiński, J. i T. Panek. 2006. *Diagnoza społeczna 2005*, Warszawa: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania.

Godlewska-Majkowska, H. 2006. *Rewitalizacja w procesie rozwoju regionów przemysłowych*. w: Godlewska-Majkowska H. i K. Kuciński (red.) *Edukacja jako czynnik rozwoju regionów rewitalizowanych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.

Golinowska, S. 2005. *Ubóstwo i wykluczenie w polskiej polityce społecznej okresu transformacji*. w: Golinowska S., Tarkowska E. i I. Topińska (red.) *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*. Warszawa: IPISS.

GUS. 2005. *Ścieżki edukacyjne Polaków*. w: *GUS Informacje i Opracowania Statystyczne*, Warszawa.

GUS. 2006. *Rocznik Statystyczny 2006*, Warszawa: GUS.

GUS. 2007. *Warunki życia ludności Polski w latach 2004–2005*, Warszawa: GUS.

Kabaj, M. 2002. *Jak unowocześnić kształcenie zawodowe w Polsce*. w: Peruszka U. (red.) *Optymalizacja kształcenia zawodowego z punktu widzenia potrzeb rynku pracy*. Warszawa: IPISS.

Matlachowski, J. i H. Majkowska-Godlewska. 2006. *System edukacji w prawie polskim i niemieckim*. w: Godlewska-Majkowska H. i K. Kuciński (red.) *Edukacja jako czynnik rozwoju regionów rewitalizowanych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.

MEN. 2006. *Strategia rozwoju edukacji na obszarach wiejskich na lata 2007–2013. Projekt*, Warszawa: MEN.

OECD. 2005. *Education At a Glance 2005*, www.sourcoecd.org/education/9264011900.

Pakulska, T. i M. Poniatowska-Jaksch. 2006. *Przedsiębiorstwo wobec zmian na rynku pracy*, w: Godlewska-Majkowska H. i K. Kuciński (red.) *Edukacja jako czynnik rozwoju regionów rewitalizowanych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.

PROW. 2007. *Program rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013. Projekt*, Warszawa: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Ratyński, W. 2003. *Problemy i dylematy polityki społecznej w Polsce*, Warszawa: Difin.

Stiglitz, J. 2004. *Ekonomia sektora publicznego*, Warszawa: PWN.

Śleszyński, P. 2004. *Ekonomiczne uwarunkowania wyników sprawdzianu szóstoklasistów i egzaminu gimnazjalnego w latach 2002–2004*, Warszawa: PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania.

Tomczak, F. 2006. *Rewitalizacja a rozwój gospodarczy*. w: Godlewska-Majkowska H. i K. Kuciński (red.) *Edukacja jako czynnik rozwoju regionów rewitalizowanych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.

UNICEF. 2005. *Progress of children*, New York: UNICEF.